

De Boekencast: Racisme in het onderwijs

Essed, Philomena ([1984] 2018) *Alledaags racisme*, Amsterdam: Uitgeverij Van Genneep

In dit document vind je:

- een samenvatting,
- tips wat je ermee in je onderwijs kan, en
- suggesties voor meer lezen / luisteren / kijken

Samenvatting

In deze journalistieke bewerking van wetenschappelijke publicaties beschrijft Philomena Essed wat alledaags racisme inhoudt. In de jaren tachtig sprak ze veertien Surinaamse vrouwen uit Amsterdam, die haar vertelden over openlijke en bedekte discriminatie en vooroordelen tegen hen als zwarte vrouwen. Hun verhalen lieten zien hoe wijdverbreid racisme was, toentertijd nog vrijwel ongehoord: in het werk, in het onderwijs, op straat, in winkels en in het openbaar vervoer.

In het eerste hoofdstuk zet Philomena Essed uiteen wat racisme in Nederland betekent. Ze begint uit te leggen dat het een algemeen menselijke eigenschap is identificatie en het gevoel 'erbij te horen' te ervaren ten opzichte van een bepaalde eigen groep, de 'wij-groep'. Daartegenover worden dan specifieke anderen geplaatst, de 'zij-groep'. Het 'wij' en 'zij' denken is de basis van het verschijnsel *etnocentrisme* waarin de houding of opvatting centraal staat dat de eigen etnische groep uniek en zelfs 'beter' is dan andere etnische groepen. De cultuur en gebruiken van andere groepen, zegt Essed, worden vanuit de norm van de eigen groep beoordeeld en etnocentrisme is de voedingsbodem voor het ontstaan van etnisch vooroordeel. Bij etnisch vooroordeel ligt de nadruk niet meer op het denken vanuit de 'wij-groep' maar op de negatieve houding tegen een bepaalde etnische groep.

Hoe is een etnisch vooroordeel gekoppeld aan raciaal vooroordeel of racisme? Daarvoor is het volgens Essed belangrijk om eerst naar het begrip 'ras' te kijken. Ras bestaat niet als meetbaar gegeven, maar is een sociale constructie. Dat wil zeggen dat hoewel 'ras' bij mensen in de biologische zin niet bestaat, dat niet wegneemt dat er in populaire zin wel degelijk gebruikt wordt om onderscheid te maken. Op

basis van fysieke kenmerken (huidskleur, haar, ogen, lichaamsbouw en dergelijke) worden groepen gekenmerkt als verschillend *ten opzichte van andere groepen*.¹ Ras als sociale constructie wil dus zeggen dat raciaal onderscheid lijkt te gaan om de indeling van mensen in groepen met een bepaald typisch uiterlijk, maar dat het eigenlijk belang ligt in het toeschrijven van specifieke eigenschappen en specifiek gedrag aan bepaalde raciale groepen.

Of een raciaal of etnisch vooroordeel tot racisme leidt, legt Essed uit, heeft te maken met machtsposities. Zonder machtsmiddelen blijft een vooroordeel in zekere zin beperkt tot negatieve of verkeerde informatie over een andere groep. Er is echter sprake van racisme als de machtspositie de mogelijkheid biedt om vanuit racistisch/etnisch vooroordeel een groep mensen systematisch te benadelen en achter te stellen. Racisme is dus “een complex geheel van vooroordeel en discriminatie, gebaseerd op een ideologie van raciale dominantie en onderdrukking. Het betekent het toeschrijven van inferioriteit aan een bepaalde raciaal/etnische groep en het gebruik van dit minderwaardigheidsprincipe om ongelijkwaardige behandeling van die groep te propageren en te rechtvaardigen” (p.65).

Zoals uit de titel van het boek blijkt, richt Essed zich op alledaags racisme. Als er openlijk uiting aan wordt gegeven is racisme is gemakkelijk herkenbaar. In de praktijk blijkt echter, ook uit de verhalen van de vrouwen die Essed interviewde, dat witte mensen in de omgang met zwarte mensen de eigen racistisch intenties bewust of onbewust vaak verhullen. Dit alledaags racisme kan overkomen als triviale incidenten en geïsoleerde gebeurtenissen (onaardige opmerkingen, steken onder water). Dit maakt het voor zwarte mensen moeilijk nauwkeurig aan te geven wat in bepaalde situaties nu precies de discriminerende handeling was.

Een andere reden om racisme te benoemen is volgens Essed de ‘angst’ voor de term racisme en het onbegrip van witte mensen voor de betekenis ervan. Het bespreken van racisme zou snel opgevat kunnen worden als een beschuldiging, doordat racisme nog veelal alleen begrepen wordt als uiting van extremistisch en gewelddadig fascisme.

De vrouwen die Essed interviewde koppelden hun ervaringen dan ook niet vanzelfsprekend aan uitingen van racisme. Uiteraard hadden zij ook niet louter of voornamelijk negatieve ervaringen in interacties met witte mensen. In haar

---

¹ Vaak wordt ook genoemd dat die verschillen historisch zijn gegroeid en willekeurig zijn in die zin dat er bij wijze van spreken ook een ‘roodharig’ raciaal type had kunnen zijn.

genuanceerde weergave toont Essed echter duidelijk aan hoe in schijnbaar triviale onrechtvaardige uitwisselingen impliciet sprake was impliciet racisme. Door de ervaringen van zwarte vrouwen in Nederland te bundelen en analyseren, toont Essed hoe alledaags racisme tot uiting komt.

Essed richtte zich op interacties met witte mensen in de persoonlijke omgeving (buren), op het werk, in het onderwijs, de publieke ruimte en het openbaar vervoer. Eén van haar belangrijkste conclusies is dat de Surinaamse vrouwen aanvankelijk aangeven niet of geen discriminatie te ondervinden. Maar na doorvragen blijkt een “scala aan onrecht, onwaardigheid, minachting en vijandigheid tegen haar als zwarte vrouw” te ervaren.

Na inventarisatie van alle door de vrouwen aangegeven voorbeelden van vooroordelen en discriminatoire handelingen van witten mensen, komt Essed tot een classificering in drie hoofdvormen van racisme: *inferiorisering*, *sociale of ruimtelijke distantie* en *sociale of fysieke agressie*. Hieronder volgen een aantal voorbeelden.

Inferiorisering komt voor in het onderwijs als de vrouwen vertellen geen aandacht te krijgen van docenten, geen stimulans, of juist ontmoedigende opmerkingen te ontvangen. Onderwaardering van hun niveau, voor dom aangezien worden (als vooroordeel of als verkeerde interpretatie van taalgebruik), te lage beoordelingen (in vergelijking met hun vrienden of met andere docenten) zijn hier ook voorbeelden van. In werk geven de vrouwen voorbeelden van verantwoordelijke taken waartoe ze bevoegd zijn, die ze niet mogen uitvoeren of hun leiding die niet geaccepteerd wordt. Extra controles die bij witte collega's niet plaatsvindt of verdenking van diefstal speelt op het werk terug, als ook in winkels (tascontroles, meelopen wat niet bij witte mensen gebeurt). Ook in winkels en openbaar vervoer komt inferiorisering terug, in de vorm van neerbuigend gedrag (voordringen, plaats opeisen) jegens deze Surinaamse vrouwen.

Sociale distantie op het gebied van wonen blijkt uit uitspraken waarin Surinaamse vrouwen als ongewenste buur wordt gezien: huizen die toch verhuurd zijn, of toch niet aan hen verhuurd worden. Op het werk geven de vrouwen voorbeelden dat cliënten of patiënten niet geholpen willen worden door zwarte vrouwen, of collega's die de samenwerking proberen te ontlopen. In het onderwijs wordt de Surinaamse leerling bijvoorbeeld buitengesloten.

Sociale agressie komt voor als schelden van buren, medeklanten of trampassagiers. Los van de plek, werk, onderwijs, winkels of vervoer, terugkerend zijn

de discriminerende gesprekken over 'die Surinamers' of 'buitenlanders'. Onbeleefdheden en ruwheid noemen de vrouwen ook als voorbeelden van agressie.

Aan het einde vergelijkt Essed de ervaringen van de zwarte Surinaamse vrouwen in Amsterdam met die van negen zwarte Amerikaanse vrouwen die ze interviewde. Waar in de verhalen van de Surinaamse vrouwen in Nederland racisme zelden expliciet genoemd werd, was bewustzijn over racisme in de percepties en ervaringen van Afro-Amerikaanse vrouwen wel duidelijk. De Afro-Amerikaanse vrouwen waren veel minder terughoudend in het benoemen van racisme in hun ervaringen en namen dit ook mee in gesprekken met familieleden en als onderdeel van de opvoeding met kinderen.

Een van de punten die Essed in haar boek wil maken, is dat het kwaad niet in het woord racisme zit, maar in de praktijk ervan. Racisme heeft niet alleen betrekking op mensen die openlijke haat, agressie en vijandigheid tegen zwarte mensen ten toon spreiden. Vooroordeel en discriminatie ten opzichte van zwarte mensen komt namelijk niet slechts incidenteel voor. Esseds werk ondersteunt de stellingname dat witte mensen zichzelf als groep regelmatig bevoordelen en dat racisme een groepsprobleem is: de onderdrukking van zwarte mensen als groep door witten *als groep*. Racisme en discriminatie blijven echter gevoelige punten die liever ontweken of genegeerd wordt en eigenlijk alleen besproken kunnen worden als er sprake is van openlijke, grove of gewelddadige daden.

Het werk van Essed is essentieel geweest om discriminatie en racisme in Nederland beter te begrijpen. Door de ervaringen van zwarte vrouwen te bundelen kon ze laten zien dat racisme niet alleen een uiting van extreem-rechtse groeperingen was, maar in het alledaagse leven voorkwam. Essed toonde dat het alledaagse karakter het moeilijk maakt om de vinger op dit racisme te leggen: *het ging vaak om 'subtiele' en impliciet denigrerend opmerkingen of interacties [impliciet racisme, schijnbaar triviale onbillijkheden, tal van (kleine) pijnlijke voorvallen – zonder overzicht], die bovendien vaak werden 'ingeslikt' of 'weggedrukt', omdat het niet bewijsbaar was of als zelfbescherming*. Tegelijkertijd liet de analyse van Essed zien hoe gebeurtenissen die als losstaande ervaren werden, niet alleen herhaaldelijk pijnlijk maar ook collectief ondervonden werden. Het terloopse alledaagse racisme creëerde een indringende ervaring voor zwarte vrouwen in Nederland.

Esseds publicaties wierpen veel stof op. Haar verwachting dat de bewering dat de meeste Nederlanders deel zijn van het racismeprobleem verontwaardiging zou oproepen bleek waar te zijn [ondanks dat ze hier duidelijke kanttekeningen bij plaatste:

Let wel, er wordt niet gezegd dat Nederlanders over het algemeen openlijk met elkaar over eens zijn dat mensen met een donkere huidskleur minderwaardig zijn en ook als zodanig behandeld zouden moeten worden. Het idee dat witte mensen (...) superieur zouden zijn boven andere volken en op grond daarvan ook macht en controle over hen zouden mogen uitoefenen is een paar honderd jaar lang impliciet als onbetwistbaar gegeven van generatie op generatie gereproduceerd. Het racisme is dus diepgeworteld in de samenleving. Het superioriteitsidee is als zo 'vanzelfsprekend' ingeslepen in de socialisatie van witte mensen, in de opvoeding, het onderwijs, de media, de politiek, arbeidsverhoudingen, kortom de hele organisatie en het functioneren van de samenleving, dat veel witte mensen het racisme niet eens meer herkennen in hun eigen gevoelens, houding en gedrag ten opzichte van zwarte mensen.

Wat kan ik ermee in mijn onderwijs?

Uit Esseds boek komen een aantal dingen naar voren: racisme is niet incidenteel, maar komt veelvuldig voor. Racisme is niet iets dat alleen witte mensen betreft, want racisme is een collectief probleem dat de hele samenleving aangaat. En is belangrijk op te merken dat de vrouwen die Essed interviewde plezierige en betekenisvolle uitwisselingen hadden met witte mensen. Racisme is dus niet de hoofdmoot in hun leven. Dit betekent echter niet dat het niet plaatsvindt en dat we er niet naar zouden moeten kijken.

In ons onderwijs komt racisme ook voor, openlijk en subtiel. Hieronder volgen een aantal vragen die je jezelf kan stellen. Je kunt ze ook met je collega's bespreken of met je studenten. Ook lees je tips om meer te lezen, kijken of luisteren.

Vragen:

- Wat is racisme voor jou? Hoe herken jij het en hoe definieer jij het? Zie je het terug in het onderwijs en hoe?
- Essed maakt onderscheid tussen openlijk racisme en meer subtiel racisme. Herken je openlijk racisme, herken je subtiel racisme? Op welke manier, welke voorbeelden ken je?
- Essed benoemt dat alledaags racisme te maken kan hebben met inferiorisering, sociale afstand en agressie. Herken je dit in interacties met collega's, studenten, anderen in de samenleving?
- Essed noemt een aantal voorbeelden hoe alledaags racisme in het onderwijs terug kan komen. Wat herken je hiervan? Wat zou jij in die situatie(s) vanuit jouw rol kunnen betekenen?
- Hoe zou jij in je onderwijs racisme kunnen herkennen, aankaarten en tegengaan? Wat of wie heb je daarvoor nodig?

Meer lezen/kijken/luisteren

- Meer lezen:
  - o [Informatie over racisme en discriminatie](#) in Hogeschool Rotterdam
  - o Rapport: [\(on\)gelijke toegang tot stage, werk van HBO'ers met een migratieachtergrond](#)
  - o www.Withuiswerk.nl website met informatie en tips.
  - o [Dossier Discriminatie](#) van Movisie (Kennisinstituut voor sociale vraagstukken)
  - o College voor de rechten van de mens: [uitleg discriminatie](#)
  - o SCP: [Discriminatie herkennen, benoemen en melden](#)
- Meer boeken lezen:
  - o Boek: De Bananengeneratie, door: Pete Wu
  - o Boek: Navigating racism in Higher Education institution in the UK, door: Katy Sian
  - o Boek: Why I'm no longer talking with white people about race, door: Reni Eddo-Lodge
  - o Boek: Letter to my son – Ta Nehisi Coates
  - o Boek: What it takes to heal. How transforming ourselves can change the world, door: Prentis Hemphill.
- Meer luisteren:
  - o Podcast: Nivoz podcast
  - o Podcast: [De plantage van onze voorouders](#)
  - o [Disrupting whiteness in the classroom](#), met Bree Picower.
  - o Podcast: [Holding Space](#), van Aminata Cairo
- Meer kijken:
  - o Docu serie: [Uit de kramp](#), NPOgemist
  - o Tv-serie: [Ook hier](#), NPOgemist
  - o Docu serie: [Wat praat jij?](#), over code switching, 3LAB
  - o Docuserie: [Eigen volk eerst](#)
  - o Docuserie: [Inclusief Rutger](#)